

Relevant in the modern secondary school is a specialisation of education through sport in the context of the European choice of the state and the implementation of the educational program of the school curriculum of courses.

The next step of the national policy of education specialization in sport, in our opinion, is to develop new Provisions for specialized classes and model programs with theoretical and practical disciplines, which would take into account the current socio-economic condition of the state and tendencies of development of Olympic and professional sports.

Key words: *the education system, vocational training, physical education and sports, curriculum, professional orientation, training, course.*

УДК 372.858

А. М. Дзекунов

Сумський обласний центр позашкільної освіти
та роботи з талановитою молоддю

НАВЧАЛЬНА ЕКСКУРСІЯ В СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена проблемі розробки та проведення навчальних екскурсій для дітей середнього та старшого шкільного віку. Розглянуто сутність поняття «навчальна екскурсія». Особлива увага приділена такому виду екскурсій, як екскурсія-реконструкція. Проаналізовано поняття «екскурсійні можливості місцевості». Наведено приклади екскурсійних занять і продемонстровано їх вплив на особистісний розвиток учнів.

Ключові слова: *екскурсійна діяльність, навчальна екскурсія, екскурсія-реконструкція, екскурсійні можливості місцевості, краєзнавча екскурсія, музейна екскурсія, екскурсія-гра.*

Постановка проблеми. У часи розбудови української держави, значних соціально-економічних змін у суспільстві природно підвищується інтерес до вітчизняної історії, витоків національної культури, непересічних досягнень нашого минулого. Розвиток суспільства неможливий без суттєвого реформування системи освіти. Важливим напрямом такого реформування є звернення до найбільш ефективних форм організації навчального процесу, однією з яких є навчальна екскурсійна діяльність.

На наш погляд, доцільним є включення екскурсіознавства до складу обов'язкової фахової підготовки педагогів. Поверненню екскурсій до навчальних закладів значною мірою сприятиме розвиток методики екскурсійної діяльності, на основі якої можна здійснювати підготовку та перепідготовку педагогічних кадрів. Зазначимо, що екскурсійна методика являє собою окрему методику, яка пов'язана з процесом поширення знань на основі такої активної форми культурно-виховної роботи, як екскурсія [2]. Відомий дослідник у галузі екскурсіознавства Б. В. Ємельянов вважає, що будь-яка екскурсія надає людині нові знання про природу, суспільство, історичні події, природні явища, тобто вона є складовою процесу навчання, ... складовою педагогічного процесу, набуваючи функцій освіти й виховання людини, формування її світогляду [5].

Аналіз актуальних досліджень. У наш час екскурсія з досить часто вживаних у радянські часи форм організації навчального процесу

перетворилася на майже забуту форму проведення уроків і занять у системі позашкільної освіти. Цій прикрій обставині сприяло багато чинників, зокрема згортання діяльності численних екскурсійних установ, недостатнє фінансування музейної діяльності тощо. Яскравою ілюстрацією цієї тези є той факт, що на сьогодні Сумський обласний краєзнавчий музей пропонує своїм відвідувачам лише чотири екскурсії, тоді як наявні фонди дозволяють проводити на базі музейних експозицій щонайменше десятки цікавих уроків і гурткових занять.

На жаль, поступове згортання екскурсійної діяльності в країні відбилося на інтересі фахівців у галузі педагогічних технологій до методичних засад екскурсійної діяльності. Досить плідно в цьому напрямі в останні роки працювали наші зарубіжні колеги, результатом наукових пошуків яких стали фундаментальні розробки в галузі екскурсіознавства. Постійну увагу до питань екскурсійної теорії приділяла кафедра екскурсійної роботи Російської міжнародної академії туризму. Результатом цієї роботи стало опублікування в 1992 р. навчального посібника «Екскурсіознавство» [5].

Вітчизняна методична література, присвячена цій тематиці, не численна, більшість робіт мають оглядовий характер і не висвітлюють багатьох питань, пов'язаних з організацією навчальної екскурсійної діяльності. У статті «Екскурсії пам'ятними місцями історії й культури» Ф. Л. Курлат і Ю. Е. Соколовський зазначають: «Теорія екскурсійної справи перебуває у стадії становлення... Необхідна значна робота з вирішення екскурсійних проблем» [1].

Слід відзначити, що більшість сучасних видань у галузі екскурсіознавства розрахована на професійних екскурсоводів, а вчителі-предметники, класні керівники, керівники гуртків не мають у своєму розпорядженні простого за викладом матеріалу та ефективних із методичної точки зору посібників, за допомогою яких вони мали б змогу самостійно опанувати основи екскурсіознавства. Створення таких посібників є нагальною проблемою сьогодення, і саме цій проблемі присвячена дана стаття. За останні десятиліття різними видавництвами була надрукована досить велика кількість різноманітних довідників, які містять стислий опис цікавих з екскурсійної точки зору пам'яток історії та культури, зокрема Сумщини [1; 2; 4]. Утім, ця література, яка видавалася як екскурсійна, розрахована на професійних екскурсоводів і мало чим здатна допомогти сучасним педагогам.

Метою статті є узагальнення багаторічного досвіду в галузі розробки та проведення навчальних екскурсій, аналіз екскурсійних можливостей місцевості й методичних засад використання історичних джерел, пам'яток культури в процесі створення маршрутів і текстів екскурсій.

Виклад основного матеріалу. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає екскурсію як «поїздку або похід куди-небудь з

метою відвідати, оглянути що-небудь» [3]. У цьому сенсі екскурсія є формою організації вільного часу дітей та дорослих і містить поверхневе ознайомлення з різноманітними пам'ятками культури. У той же час існує суто дидактичне значення слова екскурсія – однієї з форм організації навчального процесу. Екскурсія – особлива форма навчальної й позанавчальної роботи, за якої здійснюється спільна діяльність учителя-екскурсовода й школярів під час вивчення явищ дійсності в природних умовах (завод, пам'ятники історії й культури, пам'ятні місця, природа тощо) [1].

Особливими рисами екскурсії є, по-перше, проведення заняття у формі прогулянки (походу, подорожі), по-друге, спілкування дітей із предметом, що підлягає вивченню, не опосередковане наочними посібниками та навчальною літературою. Характеризуючи місце екскурсійної діяльності в позашкільній роботі з дітьми, екскурсіоніст Л. Бархаш зазначав, що це – наочний метод отримання певних знань, виховання через відвідування за заздальгідь розробленою темою певних об'єктів (музей, завод тощо) зі спеціальним керівником (екскурсоводом) [1]. В існуючій на сьогодні літературі в галузі екскурсіознавства головною діючою особою екскурсійної діяльності виступає фахівець-екскурсовод, тоді як навчальна екскурсія, тобто форма проведення уроку чи позашкільного заняття повинна розроблятися і проводитися учителем-предметником, класним керівником, педагогом позашкільного закладу.

У сучасній дидактичній літературі поняття «урок-екскурсія» відсутнє, а в системі позашкільної освіти екскурсії використовуються вкрай рідко, якщо не зважати на численні оглядові екскурсії, не присвячені вивченню конкретної навчальної теми. Однак, ніхто не виключав екскурсію з переліку форм організації навчального процесу. Екскурсія – повноцінна, приваблива з дидактичної точки зору форма організації навчання, яка повинна зайняти не аби яке місце серед повсякденно вживаних дидактичних прийомів.

Прихильність учителів і керівників гурткової роботи до звичного заняття в аудиторії пояснюється різними причинами. Вважається, що тривалість заняття у формі екскурсії не вписується у шкільний розклад або розклад роботи гуртка; що під час проведення екскурсії через велику кількість сторонніх чинників важко досягти концентрації дитячої уваги на предметі, що вивчається; що турбота про безпеку й належну поведінку дітей заважають педагогові зосередитися на процесі викладання; що, нарешті, погодні умови й велика кількість інших непередбачуваних чинників ставлять під загрозу своєчасне проведення заняття та виконання навчального плану.

Поступово екскурсія перетворилася з форми організації навчального процесу на спосіб організації вільного часу дітей. При цьому дії, що позначені в календарно-тематичних планах як екскурсії, лише зовні відповідають своїй назві через те, що повністю позбавлені дидактичної складової. Зазвичай екскурсіями називають прогулянки, ігри на свіжому

повітрі або неспортивні одnodенні походи розважального характеру. Усі ці види організації вільного часу дітей мають право на існування, проте ототожнювати їх із навчальною екскурсійною діяльністю не варто.

Водночас ніхто не виключав екскурсію з переліку форм організації навчального процесу. Урок-екскурсія та заняття-екскурсія в системі позашкільної освіти повинно посісти одне з чільних місць. Жодні наочні посібники й технічні засоби навчання не можуть замінити живого спілкування дітей із предметом, що вивчається. Передусім, це стосується таких шкільних предметів, як історія, географія, біологія та гуртків туристсько-краєзнавчого й еколого-натуралістичного напрямів.

Однією з причин, що зумовили нечасте звернення до такої форми заняття, як екскурсія, є, без сумніву, складність самої форми заняття, підготовка якого потребує багато часу та певного рівня педагогічної кваліфікації. Проте, у цієї проблеми є суто методичний аспект: на сьогодні вітчизняна система освіти не має у своєму розпорядженні досконалої методики планування, підготовки та проведення уроків і занять у формі екскурсій.

Головною методичною помилкою сучасних педагогів є традиційне уявлення про екскурсію як про поїздку дітей до місця знаходження тих або інших історико-культурних пам'яток із метою їх огляду, тобто можливість проведення екскурсії обмежена наявністю так званих «екскурсійних об'єктів». Проте, екскурсії можна й треба проводити, передусім, у межах того населеного пункту, у якому живуть і вчать діти, навіть якщо «екскурсійні об'єкти» там нечисленні або взагалі відсутні.

Поняття «екскурсійні можливості місцевості», запозичене зі сфери комерційного туризму, необґрунтовано використовується під час планування навчальних екскурсій. При цьому кількість екскурсій і їх можливість залежить від наявності й кількості так званих «екскурсійних об'єктів». Ця помилкова теза використовується для обґрунтування нечисленності й навіть повної відсутності повноцінних занять-екскурсій.

Головна мета використання екскурсії під час проведення уроків і занять полягає не в ознайомленні дітей із конкретним об'єктом, навіть якщо цей об'єкт фігурує в темі уроку чи заняття, а у відтворенні історичної атмосфери, духу часу, до якого відносяться події, що вивчаються. У свою чергу, необхідність такого відтворення (моделювання) пояснюється особливостями сприйняття історичного матеріалу, який набуває реальних контурів, стає зрозумілим і краще запам'ятовується, на тлі штучно відтвореного відповідного історичного й емоційного оточення. «Однією з вимог до екскурсовода є володіння розвиненою уявою та вмінням образно мислити. Розповідаючи про відсутній пам'ятник, який розташований в іншому місті чи був зруйнований у роки війни, екскурсовод описує його так, що екскурсанти починають «бачити об'єкт». Так відбувається тому,

що екскурсовод, на основі особистих спостережень цього об'єкту, ознайомлення з фотографіями чи його реконструкцією заздалегідь створює у своїй свідомості зовнішній вигляд об'єкта й у потрібний момент відтворює його. Багатство уяви екскурсовода залежить від його вміння спостерігати, сприймати та зберігати у своїй пам'яті образи предметів і явищ, які в подальшому перетворюються його свідомістю» [1].

Отже, історико-краєзнавча екскурсія – це подорож у часі, і тому будь-які матеріальні об'єкти, що дозволяють реконструювати минуле, можуть виступати в ролі екскурсійних об'єктів.

У вітчизняній системі освіти й досі триває процес створення та застосування на уроках і заняттях цікавої, інформативної наочності, превалюють вербальні методи навчання, застосовується штучна наочність, навіть у тих випадках, коли найкращою наочністю виступає навколишня місцевість.

У більшості навчальних напрямів, зокрема в історико-краєзнавчій освіті, моделювання часу за допомогою системи складної наочності та технічних засобів навчання втрачає сенс, якщо мета досягається шляхом проведення заняття в краєзнавчому музеї, бібліотеці, лісопарковій зоні або біля стін цікавої в історичному відношенні споруди, розташованої на сусідній зі школою вулиці.

Отже, методична проблема навчальної екскурсії полягає не в пошуку цікавих екскурсійних об'єктів, на відсутність яких нарікають педагоги, а в якомога повному, дидактично правильному й цікавому для дітей використанні наявних об'єктів, кожен із яких може розглядатися як екскурсійний.

Минулі часи недоступні для безпосереднього сприйняття. Моделювання історичного процесу перетворює живе спілкування людей, що жили в інші епохи, на сухі схеми, не здатні збудити інтерес до історії в дітей, особливо молодшого й середнього шкільного віку. Тільки дитяча уява та створені з її допомогою образи є єдиною дієвою основою сприйняття, переробки й запам'ятовування історичної інформації. У свою чергу, кращим способом активізації уяви та формування історичних образів є живе, не опосередковане наочними посібниками, спілкування дітей із зразками матеріальної культури минулих часів. Реконструкція історичних обставин, необхідна для повноцінного сприйняття дітьми історичної інформації, досягається шляхом використання й відповідної інтерпретації під час заняття історичних джерел. Такими, як відомо, можуть бути будь-які матеріальні об'єкти, що несуть на собі відбиток певного часу й через це здатні збудити дитячу уяву, викликати відповідні історичні асоціації.

З історико-краєзнавчої точки зору не існує місцевості, що дозволяє нарікати на недолік історичного матеріалу, необхідного для проведення заняття у формі екскурсії. Кожний клаптик української землі протягом тисячоліть був свідком численних історичних подій і тому сам по собі є

історичним джерелом, здатним збуджувати дитячу фантазію. Зрозуміло, місцевість диктує кількість і тематику занять, побудованих у формі екскурсій, але, з іншого боку, правильно підібрані теми допомагають використовувати місцевість та історико-культурні об'єкти, що є на ній, у повному об'ємі. Чи можна провести екскурсію в чистому полі, маючи у своєму розпорядженні тільки безкрайній простір і лінію горизонту? Звісно що так, якщо темою екскурсії буде життя наших предків у лісостеповій зоні, землеробський характер господарства або, наприклад, воєнна історія України. За умови, що головною метою екскурсії є реконструкція історичного часу, навіть знаходження дітей під час заняття на відкритому і, на перший погляд, нічим не примітному просторі – посеред ланів, луків, степових ділянок, допоможе їм подумки наблизитися до описуваних у розповіді педагога подій, активує дитячу фантазію та сприятиме формуванню живих історичних образів. Хоча традиційна методика побудови екскурсії забороняє включати до розповіді об'єкти, які не можна побачити, така форма екскурсії, як екскурсія-реконструкція, побудована на мінімумі об'єктів для безпосереднього споглядання, необхідних лише для збудження дитячої уяви, має право на існування.

Так, під час проведення екскурсії «Сумська фортеця» ми намагалися вирішити два взаємозв'язані завдання: по-перше, допомогти учасникам екскурсії подумки перенестися в час, що вивчається, і поглянути на описувані в тексті екскурсії події очима будівельників сумської фортеці; по-друге, впливаючи на уяву слухачів, «прив'язати» вулиці сучасного міста й розташовані на них будівлі до уявного, зниклого на сьогодні екскурсійного об'єкту. У результаті екскурсії знайомі вулиці надалі асоціюватимуться в дітей із зниклою історичною спорудою та пов'язаними з нею подіями. Таким чином, у схемі викладу будь-якої історичної інформації – подія – час – місце – уявним залишається тільки час, а місце події набуває конкретності й відчутності. Ефект реальності місця події є головним доводом на користь екскурсії-реконструкції [6].

Таке заняття може бути побудоване на використанні одного-двох історичних джерел. Прочитаний дітьми справжній солдатський лист із фронту й декілька фотографій із сімейного альбому можуть стати основою цікавої бесіди на відповідну тему. Проте заняття матиме більш яскраве емоційне забарвлення й досягне своєї навчально-виховної мети, якщо сумістити ті ж дії з оглядом музейної експозиції або меморіалу, присвяченого Великій Вітчизняній війні. Бажаний результат досягається шляхом комплексного використання різних за формою і змістом історичних джерел, у зв'язку з чим виникає завдання об'єднання цих джерел у межах одного заняття. Одним із найбільш ефективних способів вирішення цього завдання є екскурсія, яка дозволяє долучити до використання в процесі проведення заняття максимальну кількість історичних джерел, знайомство з якими передбачене маршрутом екскурсії.

Підготовка заняття-екскурсії включає три основні елементи:

- вибір місця (маршруту) проведення, що цілеспрямовано активізує дитячу уяву, необхідну для сприйняття певної історичної інформації;
- вибір форми екскурсії;
- створення тексту екскурсії.

Окремою складовою методики екскурсійної діяльності є використання під час планування та проведення екскурсій музейних фондів, що є у розпорядженні педагога. При цьому слід звернути увагу на такі моменти:

- Будь-яка екскурсія, зокрема повністю або частково, побудована на використанні музейних фондів і різноманітних експозицій, є засобом розкриття теми заняття. Відвідування музею повинне бути методично виправданим, а використовувана при цьому частина музейної експозиції входить до списку обладнання заняття. Зауважимо, що не існує такої теми заняття, як «екскурсія до музею».

- Музейні експозиції за їх правильного використання дійсно надають у розпорядження педагога різноманітний, систематизований відповідно до психологічних закономірностей сприйняття, історичний, або будь-який інший матеріал, слугують базою для проведення найрізноманітніших за тематикою та формою уроків і занять. Але при цьому кількість екскурсій, повністю побудованих на використанні в якості обладнання заняття музейних експонатів, повинна бути зведена до мінімуму. Найбільший ефект дає відвідування музею, що є складовою частиною заняття-екскурсії. Відвідування музею зумовлене логікою викладу навчального матеріалу й може бути використане на початку, в середині або на завершальній стадії екскурсії, виконуючи в першому випадку роль вступу до подорожі, а в останньому – роль підсумкової частини екскурсії, що дозволяє узагальнити все побачене й почуте під час попередньої частини заняття.

- За всієї привабливості музейної екскурсії слід пам'ятати про властиву їй статичність, зумовлену правилами поведінки в музейній залі. Ця обставина дещо знижує інтерес дітей молодшого та середнього шкільного віку до екскурсії, як рухливої форми заняття, що проходить у формі невимушеного вільного спілкування. Це слід урахувати під час розподілу часу, що відводиться на проведення окремих елементів заняття, яке передбачає відвідування музею, виставки тощо. Частина заняття, що проводиться в музейній залі, також припускає використання різноманітних форм організації навчальних дій. Традиційна форма – розповідь, що ілюструється наявними в музеї експонатами, може бути доповнена пропонуваними дітям завданнями: самостійно відшукати (дізнатися за попереднім описом) експонати, що стосуються теми заняття, скласти їх перелік та опис.

Як невелика подорож, що слугує розкриттю теми заняття й відтворенню певного історичного часу, екскурсія може бути наповнена не тільки різним змістом, але й мати різну форму, залежну від поставленої мети

та специфіки матеріалу, що вивчається. Організаційний діапазон екскурсій достатньо великий: від екскурсії-споглядання до екскурсії-дії, що передбачає гру, дослідження, участь у суспільно-політичних, культурних або трудових акціях. Важливість правильного вибору форми екскурсії пояснюється необхідністю уникати ситуацій, що перетворюють екскурсію на малорухливу, нудну дію, що проводиться поза навчальним приміщенням. Тільки колективні дії дітей роблять екскурсію повноцінною й ефективною. Однак, будь-якій прогулянці властива монотонність. Тривала, більше 30 хвилин прогулянка, що не містить ніяких дій екскурсантів, перестає бути цікавою для дітей.

Зупинимося на екскурсіях до меморіальних місць, пов'язаних із трагічними сторінками нашої історії. Спогади про минуле століття, від якого нас відокремлюють лише кілька років, створюють враження суцільної трагедії, якої зазнав український народ і яка залишила по собі мільйони могил наших співвітчизників. Біля деяких із них ще за радянських часів з'явилися величні монументи, більшість увінчана нехитрими надгробками, багато місць поховань жертв минулих лихоліть і досі належать до розряду невідомих. Єдиною запорукою запобігання трагічним подіям у майбутньому – і це відома історична аксіома – є пам'ять про ці події та ввічливе ставлення до численних жертв війн, революцій, репресій, жахливих соціальних експериментів комуністичної влади. На жаль, щира повага до жертв численних лихоліть не стала невід'ємною складовою світогляду молодих українців. Беззаперечне визнання цього прикрого факту має стати початком пошуку інших підходів до патріотичного виховання нашої молоді, без якого неможливо гарантувати подальший демократичний розвиток нашого суспільства. Поступове забуття трагічних сторінок нашої історії є природним наслідком зусиль радянських ідеологів, які намагались акцентувати увагу підростаючих поколінь не на трагічних наслідках революцій і війн, а на героїзмі радянських людей, що вибороли перемогу під керівництвом комуністичної партії. Спогади про злидні, поневіряння та смерть безвинних людей залишалися за межами ідеологічних схем, а на перший план висувався абстрактний воїн-визволитель, що вважав героїчну смерть заради радянської батьківщини єдиною метою свого життя. Усенародне горе перетворювалося на тріумф радянської ідеології й численні жертви війни поступово втрачали звичайні людські риси, перетворюючись в уяві дітей на бронзові монументи. Заходи, начебто присвячені вшануванню жертв війни, мали характер масових мітингів, що проводилися з року в рік за стандартними схемами й під час яких у дитячих душах не могли й не повинні були виникнути співчуття та біль – єдина запорука вдячної пам'яті про безвинні жертви лихоліть.

На нашу думку, заходи, пов'язані з ушануванням пам'яті наших безвинно загиблих співвітчизників, повинні набути іншої форми, і, як наслідок цього, іншого змісту. Не можна ігнорувати відомий вислів про те,

що загибель однієї людини – це трагедія, а загибель мільйонів – статистика. Абстрактні бронзові постаті, встановлені на честь жертв численних лихоліть, повинні набути рис реальних людей, чиє єдине життя забрала війна. Екскурсії до меморіальних місць не повинні бути багатолюдними – галас і метушня, що завжди виникають при великому скупченні дітей, зводять нанівець зусилля педагога й заважають досягненню головної мети екскурсії – вшанування пам'яті жертв трагічних подій нашої історії. Тиша та спокій – головні складові такого заходу. Прості квіти, покладені до підніжжя монументу або скромного надгробку, залишать у душах дітей значно більший слід, ніж помпезний захід, що супроводжується стандартними промовама й бездушними діями. Ідеться про найпростіші дії – хвилина мовчання, уклін, покладення квітів. Знаходження на території меморіалу, перехід від одного пам'ятника до іншого, розповідь педагога в поєднанні з діями дітей роблять останніх свідомими учасниками траурної процесії, метою якої є віддання почесей героям, полеглим у боротьбі за звільнення нашої Батьківщини. Беручи участь у такій екскурсії, діти з пасивних слухачів перетворюються на активних учасників пізнавального процесу та, одночасно, урочистої церемонії, у якій їм відведена головна роль. Місце й текст екскурсії слугують фоном, на якому розгортаються самостійні, – саме так вони сприймаються дітьми – дії, поєднані зі скорботою та співчуттям.

Дії дітей під час екскурсії можуть бути активнішими й різноманітнішими, можуть домінувати над місцем екскурсії та розповіддю екскурсовода, якщо формою екскурсії буде обрана гра. Як приклад екскурсії-гри можна розглянути екскурсію «Прогулянка з Олександром Купріним».

Темою екскурсії є міське життя в кінці XIX сторіччя в місті Суми. Спонуканням для створення екскурсії послугував опис центральної частини міста Суми, включений відомим письменником О. І. Купріним до його оповідання «Як я був актором» [8]. Кілька речень, залишених нам талановитим письменником, достатні для створення цікавої екскурсії. Один із варіантів екскурсії побудований на допущеній Купріним помилці в описі центральної частини нашого міста. Оскільки темою екскурсії є міське життя на рубежі XIX–XX сторіч, прогулянку історичною частиною міста слід почати з розповіді про особливості цього періоду історії, поступово підвівши дітей до знайомства з історичними персонажами, які відвідували наше місто в описуваній час і залишили письмові свідоцтва свого перебування в Сумах. Роздрукований уривок з оповідання отримує кожний учасник екскурсії. Дітям пропонується пригадати колишні назви вулиць і площ історичного центру міста, що фігурують у літературному фрагменті. Після цього оголошується головна мета екскурсії: шляхом зіставлення тексту з описаною частиною міста необхідно знайти допущені письменником помилки.

Діти працюють поодиноці або невеликими групами. У процесі виконання самостійної роботи вони подумки переносяться в місто кінця XIX століття, роблять спробу уявити, як виглядали більше ста років тому описані в тексті оповідання вулиці й будівлі. У ході екскурсії діти працюють з історичним джерелом, проводять самостійне дослідження та мають можливість висловити й захистити власну точку зору. Заняттю властиві динамізм, яскраве емоційне забарвлення й інтерактивність. Сформовані під час такого заняття історичні образи надовго залишаються в дитячій пам'яті. Наведений варіант екскурсії є прикладом екскурсії-гри, побудованої на використанні мінімального історичного матеріалу.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Результати дослідження свідчать: основою повноцінної екскурсії може слугувати будь-яке історичне джерело: кілька рядків із літературного твору або листів сучасників подій, що вивчаються, залишки споруд або їх зображення на світлинах чи листівках, будь-які речі, що несуть на собі відбиток певного історичного часу.

Мінімум інформації, у поєднанні з професіоналізмом педагога та постійним зверненням до дитячої фантазії та уяви, дозволяють створювати екскурсії будь-якого змісту й форми саме в тій місцевості, де живуть і навчаються діти. Але при цьому найважливішим елементом екскурсії стає її текст.

Під час створення тексту екскурсії необхідно враховувати його озвучування в процесі руху; чітко виділити частини, що відповідають окремим етапам заняття, організувати інтерактивне спілкування з дітьми та співробітниками відвідуваних у ході екскурсії установ; передбачити подолання перешкод, що створюються знаходженням на вулиці. Правильно складений текст зменшує або, навіть, повністю ліквідує залежність екскурсії від місця її проведення, дозволяючи проводити екскурсійні заняття в умовах будь-якої місцевості, навіть повністю позбавленої цікавих в історичному відношенні об'єктів. Обсяг тексту повинен відповідати формі екскурсії, якщо йдеться про екскурсію-милування або екскурсію-реквієм, зайві слова лише заважатимуть досягненню поставленої навчально-виховної мети на відміну від екскурсії-реконструкції, у якій текст і вміння педагога його промовляти відіграють вирішальну роль.

На нашу думку, фахівцям у галузі методики викладання, передусім, таких навчальних курсів, як історія та географія, курсів краєзнавства та дисциплін еколого-натуралістичного циклу слід зосередитися на вивченні й аналізі екскурсійних можливостей тієї місцевості, у якій вони працюють із метою якомога повного їх використання в процесі планування та проведення уроків-екскурсій і занять-екскурсій. Особливу увагу слід приділити створенню збірок текстів екскурсій, якими б мали змогу

користуватися педагогічними практиками та доповнити ними регіональний компонент існуючих навчальних програм.

Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів організації екскурсійної діяльності. Подальшої розробки потребує методичне забезпечення навчальної екскурсійної діяльності та створення посібників для педагогів-практиків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранкін В. О. В путешествие по Сумщине / В. О. Баранкін, В. О. Скакун та ін. – Харьков : «Прапор», 1984.
2. Белашов В. І. Золотое ожерелье Сумщины / В. І. Белашов, Г. В. Діброва та ін. – Харьков : «Прапор», 1987.
3. Великий тлумачний словник української мови. – К. : 2002. – 219 с.
4. Голубченко В. Ю. 600 кілометрів по Сумщині / В. Ю. Голубченко, Б. В. Ліницький. – Харків : «Прапор», 1973.
5. Емельянов Б. В. Организация экскурсионной работы: методика, опыт / Б. В. Емельянов. – М. : Профиздат, 1984. – С. 2.
6. История городов и сел Украинской ССР. Сумская область – К., 1980.
7. Клочко Ю. М. Основи екскурсійної методики / Ю. М. Клочко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (22–23 листопада). – 2007.
8. Куприн А. И. Избранные произведения / А. И. Куприн. – М. : ГИХЛ 1957. – Т. 2. – 152 с.
9. Методика подготовки и проведения экскурсии : учеб. пособие. – М. : ЦРИБ «Турист», 1980.
10. Святославский А. В. Городская экскурсия. Основы теории и практики / А. В. Святославский. – М. : Центр подготовки туристских кадров, 2001.
11. Смирнов А. В. Как правильно выбрать экскурсию / А. В. Смирнов // Справочник классного руководителя. – 2008. – № 9 (сентябрь). – С. 75–76.

РЕЗЮМЕ

Дзекунов А. М. Учебная экскурсия в системе школьного и внешкольного образования.

Статья посвящена вопросу организации и проведения учебных экскурсий. Осуществлен анализ литературных источников по проблеме исследования. Рассмотрена сущность понятия «учебная экскурсия». Приведены примеры экскурсионных занятий и проанализировано их влияние на личностное развитие учеников. Рассмотрено понятие «экскурсионные возможности местности» и сделан вывод о независимости возможности проведения учебных экскурсий от наличия экскурсионных объектов. Особое внимание уделено такому виду экскурсий, как экскурсия-реконструкция.

Ключевые слова: методика экскурсионной деятельности, учебная экскурсия, экскурсия-реконструкция, экскурсионный потенциал местности, историко-краеведческая экскурсия, экскурсия-игра, экскурсия-реквием, экскурсионная подготовка педагогов-практиков.

SUMMARY

Dzekunov A. The educational excursion in the system of school and out-of-school education.

The article is dedicated to the question of organization and realization of the educational excursions. The analysis of literary sources on issue of research is carried out. The essence of the concept «educational excursion» is considered. The types of educational excursions are pointed out and their typology is described. The examples of excursions are

given and their influence on pupils' personality development is analyzed. The importance of excursions subject connection with the real events of the past and prominent events of present time is underlined.

One of the main reasons that stipulated rare address to such form of activity as an excursion is a complication of preparation that needs much time and certain level of pedagogical qualification. However, this problem has a methodical aspect especially for today as the Ukrainian system of education does not have perfect methodology of planning, preparation and realization of excursions. The aim of this work is an attempt to attract attention to this problem and fill in the gap in the methodical providing of an excursion activity.

The reconstruction of historical events, necessary for valued perception by the children of historical information is achieved by the use and corresponding interpretation of historical sources. Although traditional methodology of construction of excursion forbids to plug in a story object that cannot be seen, such form of an excursion, as the excursion-reconstruction is built on a minimum of objects for direct contemplation.

Any historical source can serve as a basis of an excursion: a few lines from literary work or letters of the contemporaries of studied events, bits and pieces of building or their image on photos or postal, any thing that belong to the studied period. Minimum information in combination with professionalism of a leader of the group and permanent address to child's fantasy and imagination allow creating the excursions of any excursion object.

The creation of excursion text presumes taking into account sounding in the process of motion, breaking to pieces, that answer separate parts of activity, possibility of the interactive intermingling with children and employees of the establishments visited during an excursion. The right completed text diminishes or, even, fully destroys dependence of an excursion on the place of its realization, allowing conducting the excursions in the conditions of any locality.

Key words: *an excursion activity, an educational excursion, a form of organization of the educational process, an excursion-game, historical and region-specific studies, didactic basis.*

УДК 37:316.627–057.87:373

О. О. Єжова

Інститут проблем виховання НАПН України

ОБҐРУНТУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті проаналізовано й теоретично обґрунтовано необхідні та достатні організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Методом експертного оцінювання до них віднесено: формування й ефективне забезпечення функціонування превентивного виховного середовища ЗНЗ; упровадження сучасних технологій виховання, що базуються на врахуванні вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей учнів; упорядкування системи державно-громадського управління навчальним закладом; активізація діяльності органів учнівського самоврядування у виробленні шкільної політики щодо формування просоціальної поведінки учнів; створення системи науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки учнів.

Ключові слова: *просоціальна поведінка, організаційно-педагогічні умови, учні загальноосвітніх навчальних закладів*